

Årsskrift 2012

HISTORIELÄRARNAS FÖRENING

VAHAGN AVEDIAN

FOLKMORD OCH REALPOLITIK

*Svenska legationen i Konstantinopel
rapporterar om folkmordet på armenierna 1915–1923.*

Det neutrala Sverige

Svenska diplomatiska och militära rapporter om händelserna i det osmanska Turkiet under det första världskriget är av speciellt intresse då Sverige förblev neutralt under hela konflikten. Därigenom fick den svenska legationen i Konstantinopel tillgång till en rad olika källor: officiella och inofficiella uttalanden samt underrättelseinformation från den turkiska regeringen och dess allierade, rapporter från de neutrala ländernas beskickningar samt information från inhemska regimkritiker och representanter för de förföljda minoriteterna. Fram till april 1917 då USA gick med i kriget hade man också på amerikansk sida tillgång till rapporter om folkmordet på armenierna från den amerikanska ambassaden i Konstantinopel samt amerikanska konsulat, lärare och missionärer runt om i det vidsträckta osmanska imperiet. Dessa rapporter utgör idag några av de viktigaste vittnesmålen om folkmordet på armenierna 1915.¹

När USA våren 1917 övergav sin neutralitetspolitik och anslöt sig till kriget mot Turkiet och Tyskland och Österrike-Ungern upphörde möjligheterna att rap-

portera om det då ännu pågående folkmordet. Det blev istället Sveriges legation i Konstantinopel som fick ansvaret att bevaka amerikanska intressen i det osmanska riket. För att klara av den ökade arbetsbördan utökades personalstyrkan vid den svenska legationen med en *chargé d'affaires*.² Därmed är Sveriges rapporter och vittnesmål som neutral stat med kontinuerligt närvaro i Turkiet under hela första världskriget av stor betydelse eftersom diplomatrapporterna från Konstantinopel till Stockholm inte a priori kan beskyllas för att vara partiska och färgade av sympati för en viss sida i kriget. Det bör dock påpekas att Sverige trots sin neutralitetspolitik vid denna tidpunkt betraktades som tyskvänligt.³ På svensk sida tillämpade man en välvillig neutralitet mot Tyskland, medan man höll en mera strikt neutral linje mot övriga krigförande stater.⁴

Att man på svensk sida var mån om sin neutralitet och gjorde sitt yttersta för att inte dras in i kriget framgår bland annat av den vädjan som utrikesdepartementet i Stockholm i början av kriget riktade till

IL SECOLO ILLUSTRATO

DELLA DOMENICA

PREZZI D'ABBONAMENTO:
 Per un anno (12 numeri) L. 10.000
 Per sei mesi (6 numeri) L. 5.000
 Per tre mesi (3 numeri) L. 2.500
 Per un mese (1 numero) L. 1.000
 Per abbonarsi in Italia e all'estero,
 inviare il denaro in contante o per
 mezzo di assegno o di carta di credito.

LE INSEZIONI A PAGAMENTO
 Si ricevono ogni volta di più o di
 meno a piacere. Le tariffe sono in Italia, L. 1.000
 all'estero, L. 1.200. Per abbonarsi in Italia e all'estero,
 inviare il denaro in contante o per
 mezzo di assegno o di carta di credito.

LE STRAGI DI ARMENI A COSTANTINOPOLI. — (disegno di A. Bonner, da schizzo del sero)

Den armeniska minoriteten i det osmanska riket utsattes för omfattande massakrer redan på 1890-talet under sultan Abdul Hamid II:s styre. Enligt olika uppskattningar dödades 1894-96 mellan 40 000 och 300 000 armenier – siffrorna varierar.

Händelserna uppmärksammades av den italienska tidningen *Il Secolo Illustrato* som den 27 oktober 1895 rapporterade om "Le stragi di armeni a Costantinopoli" ("Armenienmassakrerna i Konstantinopel").

Bildkälla: The Armenian Genocide Museum & Institute, Jerevan.

publicistklubben. Den svenska pressen uppmanades att rapportera "fullt objektivt och utan partitagande för eller mot någon av de stridande samt med undvikande av för dem sårande omdömen".⁵ Även näringslivet agerade och uppmanade de större svenska tidningsredaktionerna att visa återhållsamhet i sin utrikespolitiska rapportering. "Uppträdde svensk press olämpligt, kunde Sveriges ekonomiska förbindelser med den makt som kände sig orättvist behandlad skadas för årtal framåt och därmed landets ekonomiska liv överhuvudtaget", hette det.⁶ I samarbete med Danmark och Norge införde man censur av telegraf- och telefontrafiken till och från Sverige genom att utrikesdepartementet bestämde vilka

nyheter och vilken information som fick gå vidare till pressen.⁷

Detta hindrade dock inte de stridande parterna ifrån att försöka påverka svensk opinion. Tyskland köpte i hemlighet aktiemajoriteten i tidningarna *Aftonbladet* och *Dagen*, som tillsammans hade en lika stor upplaga som de Ententevänliga tidningarna *Dagens Nyheter* och *Social-Demokraten*.⁸ Man upprättade även en byrå vars uppgift var att förse ett femtiotal främst konservativa landsortstidningar med artiklar hämtade från tysk press.⁹ Trots detta fanns det många artiklar om behandlingen av armenierna i det osmanska imperiet. Källvärdet i den svenska beskickningens rapporter ökar om man beaktar rådande censur, de främmande

Den svenske diplomaten Cosswa Anckarsvärd var åren 1906–1920 envoyé och minister, tillika generalkonsul, vid den svenska legationen i Konstantinopel, dagens Istanbul. På bilden ses han tillsammans med turkiska gendarmer framför legationsbyggnaden. Bildkälla: Familjealbum. Madeleine Anckarsvärd Avenius, Täby.

makternas försök att på olika sätt påverka svensk press och det faktum att svenska tidningar ofta fick sina artiklar från utländska nyhetsbyråer eftersom man inte hade råd att ha egna korrespondenser på plats.

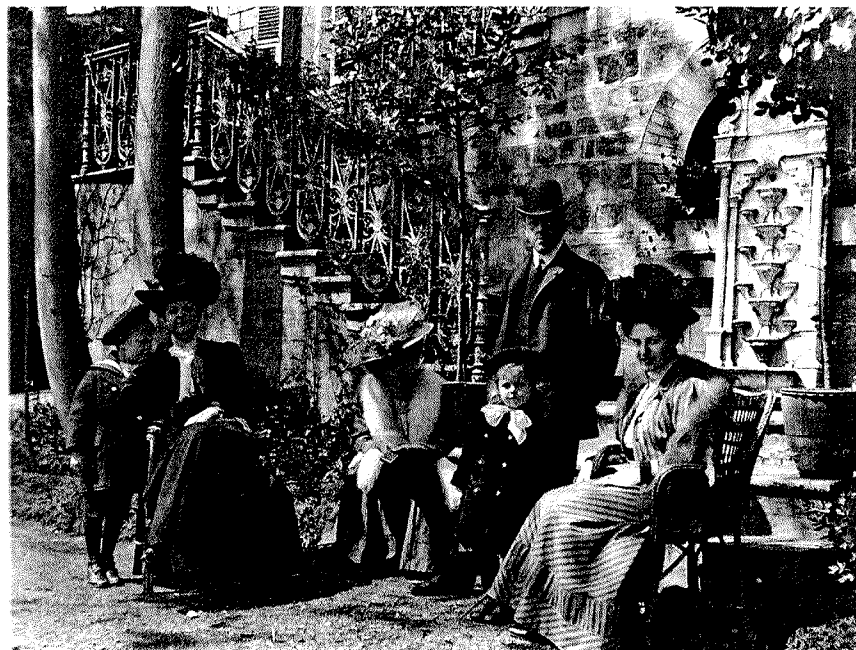
De svenska diplomatrapporterna från Konstantinopel var så gott som uteslutande sekretessbelagda. Flera av de rapporter som ligger till grund för denna artikel var markerade "förtroligt" eller "strängt förtroligt". Det innebär att tjänstemännen som skrev dessa rapporter kunde beskriva situationen i dess verkliga ljus utan att behöva ändra eller skönmåla den för allmänhetens eller främmande makters skull. Det innebär rimligen också att regeringen i Stockholm var väl informerad om händelsernas verkliga natur och tog beslut på grundval av detta underlag. Det bör också påpekas att svensk utrikespolitik fram till början av 1920-talet huvudsakligen var en fråga för kungen och regeringen utan inblandning från riksdagen.¹⁰

Det var nämligen först efter första världskriget som utrikesfrågorna kom att involvera även riksdagen på ett mera tydligt sätt. Dessförinnan låg utrikespolitiken helt under regeringens kontroll och formulerades av en mindre grupp bestående av statsministern, utrikesministern och ledande tjänstemän i utrikesdepartementet. Konflikter om utrikespolitiken skulle hållas hemliga för så väl allmänheten som riksdagen. Utrikesministern kunde om han ville ha en egen agenda även om den stred mot majoritetsbeslut inom regeringen. Dock måste utrikesministern ta hänsyn till regeringens ekonomiska mål när han fattade beslut i utrikespolitiska frågor.¹¹

Karriärdiplomaten Cosswa Anckarsvärd

Mot slutet av 1800-talet stod det osmanska imperiet på undergångens rand. Sulten Abdul Hamid II:s styre var illa omtyckt och revolutionära krafter jäst runt om i imperiet. Detta ledde så småningom fram till revolutionen år 1908 då sultanen störtades i en statskupp ledd av partiet "Kommittén för enhet och framsteg" – mera känt som ungturkarna. Minister och chef för den svenska legationen i Konstantinopel var vid denna tidpunkt Per Gustaf August Cosswa Anckarsvärd – med tilltalsnamnet Cosswa – som hade tillträtt tjänsten 1906. I likhet med majoriteten av dåtidens diplomater var Anckarsvärd karriärdiplomat och av adlig börd. Han hade avlagt hovrättsexamen i utrikesdepartementet 1890 och utnämndes samtidigt till kammarjunkare. År 1896 utnämndes han till andresekreterare vid utrikesdepartementet och tjänstgjorde därefter som legationssekreterare i St Petersburg och i London. År 1901 utnämndes han till förstesekreterare vid utrikesdepartementet och två år senare blev han legationssekreterare i Berlin. Han befordrades 1904 till kansliråd och chef för utrikesdepartementets konsulära avdelning och utnämndes året därpå till kammarherre och envoyé vid svenska legationen i Konstantinopel. Där var han stationerad fram till 1920 då han förflyttades till Polen som envoyé vid legationen i Warszawa.¹²

I en rapport till utrikesdepartementet i Stockholm i slutet av december 1914, menade Anckarsvärd att "turkiska par-

På detta fotografi ses den svenske ministern i Konstantinopel, Cosswa Anckarsvärd, tillsammans med sin familj i legationens trädgård. Bildkälla: Familjealbum. Madeleine Anckarsvärd Avenius, Täby.

lamentet f.n. reducerats till att blott och bart godkänna det herrskande partiets beslut".¹³ Detta var en föräning om det som komma skulle eftersom ungturkarna därigenom hade total kontroll över det osmanska imperiet. I en annan rapport daterad den 30 april 1915 påminde Anckarsvärd om tidigare massakrer på de kristna armenierna i osmanska riket 1894–96¹⁴ och 1909¹⁵ och nämnde att många armeniska journalister, läkare och advokater hade arresterats och skickats till Angora (det grekiska namnet för Ankara) i avvaktan på den osmanska krigsrättens domslut.¹⁶

Det han syftade på var massarresteringarna natten mellan den 23 och 24

april 1915 då mer än 200 armeniska intellektuella arresterades i Konstantinopel och skickades till andra delar av riket där de flesta avrättades under loppet av tre dagar. Detta blev startskottet för massakrerna på den armeniska befolkningen i det osmanska riket och förklaringen till varför den 24 april kommit att uppmärksammas som årsdagen för Armeniska folk mordet 1915.

Drygt en månad senare informerade Anckarsvärd i en rapport utrikesdepartementet i Stockholm om det ultimatum som Ententemakterna via amerikanska ambassaden i Konstantinopel hade överlämnat till den turkiska regeringen.¹⁷ I ett gemensamt ultimatum hade Frankrike,

Ryssland och Storbritannien låtit kungöra att:

Massakrer har ägt rum från mitten av april i Erzurum, Terdjan, Eghine, Bitlis, Moush, Sasoun, Zeitoun och hela Kilikien. Invånarna i nära hundra byar runt om Van har mördats helt och de armeniska kvarteren i Van är belägrade av kurder. Samtidigt har den ottomanska regeringen agerat skningslöst mot den försvarslösa armeniska befolkningen i Konstantinopel. Med avseende på detta nya brott mot mänskligheten och civilisationen, kungör de allierade regeringarna öppet till Höga Porten att de kommer att hålla samtliga medlemmar i den turkiska regeringen, så väl de som har deltagit i dessa massakrer, personligen ansvariga.¹⁸

Det var första gången begreppet ”brott mot mänskligheten” användes i ett internationellt sammanhang. Dock skulle dessa löften om bestraffning av de skyldiga och rättvisa för deras offer komma att undanträngas av realpolitiska intressen, något som kommer att visas senare i denna artikel.

I början av juli 1915 skickade Anckarsvärd sin första av sex rapporter detta år med rubriken ”Förföljelserna mot armenierna”. Han skrev:

Herr Minister,
Förföljelserna mot armenierna hafva antagit härresande proportioner, och allt tyder på att ungturkarne vilja begagna tillfället, då af olika skäl ingen effektiv påtryckning utifrån behöfver befaras, för att en gång för alla göra slut på den armeniska frågan. Sättet härför är enkelt nog och består i den armeniska nationens utrotande. Inga medel skys härvid, och vid sidan af en och annan massaker har man nu tillgripit utvägen

att drifva bort armenierna från trakter, där de i århundraden varit bofasta eller haft sin utkomst, och skingra dem på olika håll i det, geografiskt sedt, ofantliga riket. Sålunda lära armenierna i städerna vid Svarta Hafvets kust skingras i det inre af landet, de i Erzerum [Erzurum] lära till ett antal af bortåt 60,000 drifvits nedåt Mesopotamien o.s.v. Med raffinerad grymhet skickas männen åt ett håll och familjerna åt ett annat. Det låter sig lätt tänka, för hvilken nöd och hvilka lidanden de sålunda bortdrifna skola utsättas.

Det läser icke vara den turkiska befolkningen, som själfmant inskrider, utan hela rörelsen utgår från myndigheterna och den bakom dem stående ungturkiska kommittén, som nu visar hvars andas barn den är.

Visserligen hafva armenierna mycket att förebrå sig, men om också ett eller annat tusental låtit köpa sig af Ryssland, intrigerat och stämplat mot regeringen o.s.v., är det icke dess mindre oerhördt att låta i miljon armenier få umgälla detta på det kännbaraste sätt.

Tyske ambassadören har skriftligen inskridit hos Porten, men hvad kan Tyskland eller någon annan af stormakterna göra, så länge kriget varar. Att centralmakterna skulle hota Turkiet är ju f.n. otänkbart, och med de flesta af de andra stormakterna är ju Turkiet redan i krig. Efter dettas slut måste Europa åter gripa in här; turkarne göra f.n. allt hvad tänkas kan för att visa hur nödvändigt ett sådant ingripande är. Genom det upprörande sätt, hvarpå man behandlar armenierna, faller Turkiet nu mer än någonsin domen öfver sig själf, men i turkarnes nuvarande kritiska läge och inför det högt flammande främlingshatet, är det troligen lönlöst att söka göra klart för dem vådan häraf. ”On retrouera toujours la Turquie!” [Turkiet är sig alltid likt!] Vål sannt men när, och i hvilket till-

Den ungturkiska regimens beslut att natten till den 24 april 1915 låta arrestera armeniska intellektuella, politiska och religiösa ledare i Konstantinopel inledde folkmordet på de kristna armenierna. Enligt oberoende forskare uppgick antalet offer till mellan 800 000 och en miljon. Det innebär att närmare hälften eller två tredjedelar av den armeniska befolkningen i det osmanska riket utplånades. På bilden tagen i juni 1915 ses avrättade armenier i Konstantinopel. Bildkälla: The Armenian Genocide Museum & Institute, Jerevan.

stånd befinner sig då den olyckliga armeniska nationen, som aldrig varit utsatt för större pröfningar än nu. Hur det skulle gå med de 150,000 armenier här i Konstantinopel, om sundena forceras af engelsmännen, därför ryser i sanning tanken tillbaka.¹⁹

Cosswa Anckarsvärd gör här tre viktiga påpekanden. För det första utfördes massakrerna av staten och det ungturkiska partiet. Det var inte frågan om en konflikt mellan den muslimska befolkningen och armenierna, utan aktionerna planerades och styrdes av centralregeringen och den ungturkiska kommittén. För det

andra var målsättningen hela den ”armeniska nationens utrotande”. Det förekom visserligen att armenier samarbetade med ryssarna under kriget, men detta skedde i begränsad omfattning och kunde inte rättfärdiga behandlingen av hela den armeniska nationen. För det tredje hade ungturkarna valt det pågående världskriget för att förverkliga sin utrotningsplan. Ungturkarna hade fått ett gyllene tillfälle eftersom deras allierade var ovilliga att kritisera eller försöka hindra massakrerna och därmed riskera alliansen, medan andra stormakter som kunde tänkas in-

Efter arresteringen av den armeniska eliten i Konstantinopel i april 1915 inleddes pogromliknande aktioner runt om i Anatolien. På bilden ses kvarlevorna av armenier som turkiska soldater låtit spärra in i en byggnad för att bränna dem levande. Fotografiet är taget i Sheykhalan i provinsen Mush i östra Turkiet 1915 sedan soldater i den ryska armén tagit kontroll över området. Bildkälla: The Armenian Genocide Museum & Institute, Jerevan.

gripa redan var i krig med Turkiet. De neutrala länderna, bland andra Sverige, höll sig medvetet undan för att inte riskera att dras in i konflikten.

Kriget gav således tid och möjlighet att lösa ett problem som Turkiet hade dragits med alltsedan avtalen i San Stefano och Berlin (1878), då stormakterna tvingade den turkiske sultanen att gå med på reformer i det osmanska rikets armeniska provinser.²⁰ Nu, när man inte längre behövde befara utländsk intervention,²¹ hade ungturkarna tid och möjlighet att en gång för alla bli kvitt det armeniska problemet.

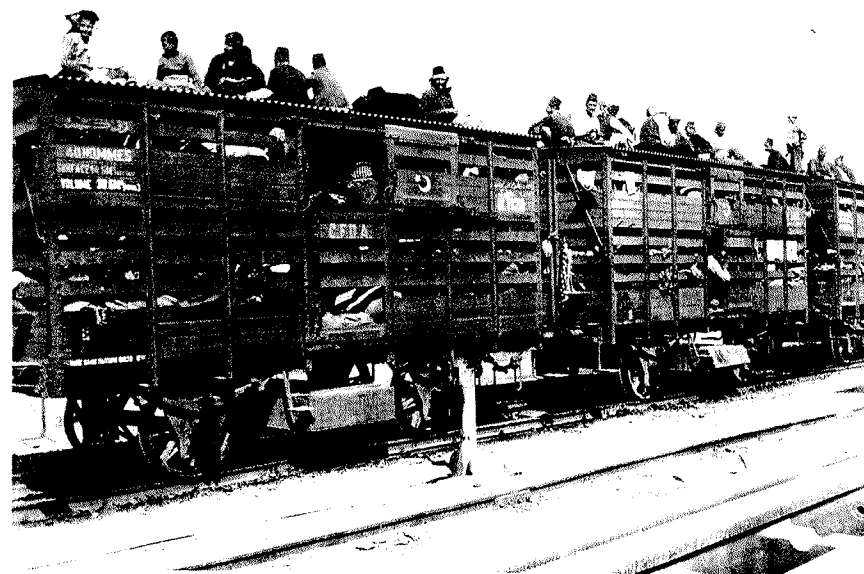
Även om Anckarsvärd fruktade att den talrika armeniska befolkningen i

Konstantinopel skulle bli massakrerad i händelse Ententemakterna verkligen hade lyckats landstiga och erövra Gallipoli i mars 1915 och därmed behärskat de turkiska sunden intill huvudstaden Konstantinopel hade de möjligen kunnat tvinga Turkiet till kapitulation och därigenom förhindrat folkmordet på armenierna. Landstigningen blev dock ett stort misslyckande eftersom angreppet slogs tillbaka av den turkiska armén under ledning av den framtida grundaren av den turkiska republiken, Mustafa Kemal, som senare fick tillnamnet Atatürk – turkarnas fader.

Men det med Turkiet allierade Tyskland var inte helt oberört av händelseut-

vecklingen. På tysk sida insåg man snabbt att den turkiska regeringen riskerade att skada krigsinsatsen ekonomiskt och materiellt om hela den arbetsföra armeniska befolkningen förintades. Till detta kom att allianspartnerns handlingar mot den egna befolkningen skulle ställa Tyskland i ogynnsam dager och det fanns till och med risk för att landet skulle anklagas för medhjälp. Det dröjde därför inte länge innan den tyska ambassaden i Konstantinopel protesterade hos turkiska regeringen över behandlingen av armenierna och framhöll att den riskerade att påverka den gemensamma krigsinsatsen negativt, vilket framgår av den svenske ministerns rapport av den 14 juli 1915. Anckarsvärd skrev:

Jag har fått genomläsa texten till tyska ambassadens note till Porten i anledning af förföljelserna mot armenierna. Den innehåller i hufvudsak, att om än vissa åtgärder mot den armeniska befolkningen i vissa trakter äro befogade af rent militära skäl, hafva dock dessa åtgärder fått en sådan omfattning och ägt rum på ett sådant sätt, att Turkiet riskerar att särskildt bland de neutrala nationerna, och då framför allt i Amerika, framkalla en synnerligen ofördelaktig opinion. Vidare öppnas genom de turkiska myndigheternas olagligheter och excesser dörren för Europas inskridande och dess inblandning i Turkiets inre angelägenheter, så snart kriget upphört. I noten betonas vidare, att genom skingrandet af den arbetsamma armeniska befolkningen

I maj 1915 beslutade den ungturkiska regimen att deportera armenierna till avlägsna delar av det osmanska imperiet såsom södra Syrien och Mesopotamien – dagens Irak. Normalt tvingades armenierna att förflytta sig till fots vaktade av turkiska gendarmar men även Berlin-Bagdad-järnvägen kom till användning.

Bildkälla: Historical Institute of Deutsche Bank, Frankfurt am Main.

Tysklands egna ekonomiska intressen i Turkiet blifva lidande, liksom å andra sidan dess humanitära institutioner på vissa orter i Turkiet äro i fara att hindras i sin verksamhet.

Tyske ambassadören har sagt mig, att han muntligen fullständigat noten genom att klargöra för Porten att, om de kristna i Turkiet orättvist förföljas, Tyskland för sin del aldrig kan taga parti för muslömän gentemot kristna, liksom det icke heller finansiellet kan understödja en stat, som på sitt område tillstodjer sådana förföljelser.²²

Tyskland gjorde knappast något för att stoppa massakrerna, men man kan spekulera i om syftet med protesten var att gardera sig mot eventuella framtida anklagelser som kunde komma att riktas mot gärningsmännen. Samtidigt bör det påpekas att den tyska regeringen var noga med att censurera nyheter på hemmaplan om de

Deportationen av armenierna var i praktiken rena dödsmarscher där främst kvinnor och barn fördes ut i öknen till vad som sades vara omlastningscentra för vidare transport till avlägsna delar av det osmanska riket. Under deportationerna drabbades armenierna av rån, misshandel, våldtäkter och mord. Många dog även av sjukdomar och svält. På bilden ses en armenisk kvinna knäböja bredvid ett dött barn i närheten av Aleppo i norra Syrien. Bildkälla: Library of Congress, Washington.

armeniska massakrerna för att inte skada alliansen med Turkiet. Det var först efter krigsslutet som den tyska allmänheten fick kännedom om det öde som drabbat armenierna under första världskriget.²³

En dag senare – den 15 juli 1915 – skickade Anckarsvärd en ny rapport. I rapporten återgav han information från en ”ansedd, i turkisk statsjänst stående armenier”. Enligt denne hade ett tiotal armenier gjort sig skyldiga till förräderi genom att delta i en komplott i syfte att störta den turkiska regeringen. Bakom konspirationen stod bl.a. en prins, en tidigare minister i Stockholm och andra i utlandet boende turkar.²⁴ Komplotten benämndes dock ”politisk komedi” i de turkiska tidningarna eftersom den avslöjades i förväg av en av de inblandade. Massavrättningen av de armeniska

ledarna var ett avskräckningsmedel och en varning riktad till den armeniska befolkningen i allmänhet. Anckarsvärd gör en intressant anmärkning i slutet av rapporten, nämligen den armeniske patriarkens vädjan till den turkiska regeringen att ”om det vore meningen att utplåna hela armeniska nationen, i hvilket fall han vore beredd sätta igång en rörelse för att organisera en massutvandring t.ex. till Sydamerika. På detta sätt skulle turkarne blifva kvitt armenierna, och dessa lida något mindre än nu”.²⁵

Den armeniske patriarken förklarade sig således villig att organisera en exodus, en utvandring, för att på sätt förhindra fortsatta massakrer och utplånandet av den armeniska nationen i det osmanska väldet. Men även den grekiska minoriteten i Turkiet riskerade att utrotas, konstaterade Anckarsvärd i en rapport en vecka senare.²⁶

Under sommaren 1915 nådde massakrerna sin kulmen och den tyska ambassaden såg sig tvingad att åter protestera mot behandlingen av armenierna. Denna gång var tonläget skarpare. Den tyske ambassadören klagade att:

Tyskland icke kan stillatigande vara vittne till, hurusom Turkiet genom armenierförföljelserna går utföre, både moraliskt och ekonomiskt. Vidare protesteras mot Portens tillvägagående på den grund, att dess allierade Tyskland blir misstänkt för att gilla detsamma, och slutligen afsäger sig Tyskland hvarje ansvar för följderna.²⁷

Några veckor senare fick Anckarsvärd en kopia av den tyska protestnoten. Han kunde då konstatera att de diplomatiska

Denna ofta återgivna bild visar en armenisk kvinna på flykt mot okänt öde i Taurusbergen i södra Turkiet 1915. Denna bild och många andra togs i hemlighet av den tyske sjukvårds-officeren Armin T Wegner och utgör en viktig del av dokumentationen kring folkmordet på armenierna. Wegner tillhörde en sjukvårds-enhet som skickades till Mellanöstern sedan Turkiet gått med i första världskriget på Tysklands sida. Bildkälla: Armin T Wegner Photos © Wallstein Verlag, Göttingen.

protesterna haft föga verkan och det enda de tjänat till var ”att försvaga beskyllningarna mot Tyskland för del i ansvaret”. Anckarsvärd fortsatte:

För öfrigt skulle äfven sådana åtgärder nu komma för sent. Det anses här, att öfver en half miljon armenier försvunnit, dödats eller aflidit till följd af sjukdomar och hunger efter dess bortdrifvande. De sex s.k. armeniska vilayeten lära vara totalt rensade från åtminstone armenisk-katolska armenier. Mot de romersk-katolska och protestantiska armenierna har man varit något mindre

hårdhänt. Från Konstantinopel har man börjat bortdriva och skingra sådana armenier, som inflyttat hit från provinsen. Det är uppenbart, att turkarna söka begagna tillfället nu under kriget för att utplåna den armeniska nationen, så att, när freden kommer, ingen armenisk fråga längre existerar. [...] Det är att märka, att förföljelserna mot armenierna skett på anstiftan af de turkiska myndigheterna och icke i första rummet är ett spontant utslag af fanatism hos turkarna, ehuru denna fanatism naturligtvis användes och spelar in. Tendensen, att göra Turkiet bebott endast af turkar, kan emellertid komma att framträda på ett förfärande sätt äfven gentemot grekerna och andra kristna.²⁸

Cosswa Anckarsvärd upprepade här sitt tidigare påpekande att det var frågan om ett centralstyrt och systematiskt massmord med målet att utrota. Även om armenier hade varit oförsiktiga och samarbetat med ryssarna så hade turkarna låtit sina ”repressalier få ett omfång och ske på ett sätt, som för alla tider kommer att låta dem framstå som en knappt halfciviliserad nation [...] Det var en farlig sak att låta Turkiet förklara det ’heliga’ kriget, och Tysklands ansvar härvid kan komma att falla ganska tungt.”²⁹ I sin sista rapport under 1915 om ”de armeniska förföljelserna” 1915 bekräftade Anckarsvärd den armeniske patriarkens uppskattning att hälften av osmanska rikets armenier hade försvunnit, även om han ifrågasatte patriarkens befolkningssiffra på totalt två miljoner armenier i riket, en siffra som han inte kände igen.³⁰

När krigsframgångarna uteblev, började osmanska imperiet under våren 1916 övertäga kapitulation. Den 20 maj rap-

porterade Anckarsvärd om pågående förhandlingar mellan Turkiet och Tyskland om en eventuell kapitulation. När det gällde den turkiska regeringen och nationaliteterna inom det osmanska väldet skrev han:

Endast tack vare kriget kan ett ultraterroristiskt regemente sådant som det nuvarande uppehållas. Detta regementes rätta halt har kommit till synes på ett pregnant sätt i och genom armenier-förföljelserna. Att samma våldsamma metoder alljämt användas framgår af de senaste underrättelserna om åtgärder till undertryckande af en hotande jäsning bland araberna. För en vecka sedan blefvo 21 arabiska scheiker hängda i Damaskus. Mellan 150 och 200 framstående arabiska familjer hafva deporterats från Syrien till trakten af Angora / med ett helt olika och kallare klimat /, under det deras egendom konfiskerades. I Aleppo talas det om en möjligen förestående deportering af araber i hundratusental.

Sådan är den ungturkiska styrelsen, så inkompetent är den att lösa de svåra problem, som ställas af de heterogena element, som utgöra landets befolkning. De militära framgångarna, tack vare tysk hjälp, böra icke framkalla den vanföreställningen, att Turkiet kommer att pånyttfödats tack vare kriget. Där själfva stammen är så anfrätt, är en verklig pånyttfödelse otänkbar.³¹

Precis som vid andra folk mord, gav första världskriget ett ypperligt tillfälle för den ungturkiska regimen att utföra en handling som i fredstid sannolikt skulle ha lett till ingripande från omvärlden. En sådan intervention var dock omöjlig så länge kriget rasade.

I början av januari 1917 redogjorde

Anckarsvärd för den kritiska situation som då rådde i Turkiet och gjorde följande reflektion:

Tillståndet kunde dock varit ett helt annat, om nämligen Turkiet följt centralmakternas råd att till dem öfverlåta äfven den inre organisationen af provianterings- o. d. frågor. Härför hade man emellertid icke blicken öppen, och så har det gått som det gått, d.v.s. resurserna äro ytterligt medtagna, mycket mer än de behöfde vara det, handeln är lamslagen och desorganiserad, myntförhållandena förvirrade med öfverdrifven minskning i värde för banksedlarna, hvars mer och mer öfversvämande flod pressa upp prisen på förnödenheter. Värre än detta är emellertid utrotandet af armenierna, som kanske kunnat förhindras, om tyska rådgifvare i tid fått samma makt öfver den civila förvaltningen som de tyska officerarne faktiskt utöfva öfver här och flotta.³²

Någon vecka senare, den 14 januari 1917, meddelade Anckarsvärd Stockholm om en deportationsorder riktad mot greker i Turkiet. Han befarade att detta skulle bli en upprepning av de armeniska förföljelserna och omfatta även kvinnor och barn för att ”så mycket lättare kunna konfiskera de deporterades egendom.”³³

Under resten av kriget fram till Turkiets kapitulation genom eldupphöravtalet i oktober 1918 och fredsförhandlingarna 1920 fortsatte rapporterna från svenska legationen att återge samma bild av det öde som hade drabbat armenierna i Turkiet. Under åren 1919–1921 ställdes flera turkiska politiker, militärer och tjänstemän inför rätta för armeniermassakrerna och man började skissa på en framtida fred mellan Turkiet och Armenien.

Affärsmannen Gustaf Wallenberg
Rapporteringen om Armenien och armenier ändrades dramatiskt under 1920 då en ny envoyé, Gustaf Oskar Wallenberg, tidigare envoyé i Japan och halvbror till tidigare utrikesministern K. A. Wallenberg, anlände till Konstantinopel för att efterträda Anckarsvärd. Gustaf Wallenberg skiljde sig från den traditionella diplomatikåren i flera avseenden: han var inte karriärdiplomat, snarare affärsman, något som kan förknippas med hans familjebakgrund. Men trots rikemannabak-

Den svenske diplomaten Gustaf Oskar Wallenberg hade en omväxlande karriär. Han började som affärsman, var politiker under några år och övergick därefter till diplomatien. Han var envoyé och minister i Tokyo 1906–1918 (sedan 1907 ackrediterad även i Peking) och Konstantinopel 1920–1930. Okänd fotograf. Bildkälla: Stiftelsen för ekonomisk historisk forskning inom bank och företagande, Stockholm.

grund kom han inte från en aristokratisk familj som var det vanliga när det gällde svenska diplomater.³⁴ Hans diplomatiska karriär började som envoyé i Tokyo 1906 med senare ackreditering även i Peking. Gustaf Wallenberg var en energisk förespråkare för svenska handelsintressen, både inom existerande marknader men speciellt i nya.³⁵

När Gustaf Wallenberg anlände till Konstantinopel var fredsförhandlingarna mellan Turkiet och Ententemakterna i full gång. Nationernas förbund, NF, försökte vid denna tidpunkt slutföra fredskonferensen i Paris, vilket resulterade i Sèvres-avtalet i augusti 1920 mellan osmanska riket och Ententemakterna, inklusive Armenien.³⁶ USA:s president, Woodrow Wilson, hade fått mandat att bestämma gränsdragningen mellan Turkiet och Armenien. För att kunna garantera Armeniens säkerhet ville man utse en mandatärmakt som skulle överyaka både avtalets tillämpning och en fredsbevarande styrka i Armenien. När frågan togs upp i NF:s generalförsamling avböjde stormakterna Frankrike och Storbritannien detta ansvar med hänvisning till att de redan hade accepterat mandat i Mellanöstern och Nordafrika.

NF vände sig då istället till de tre neutrala staterna Nederländerna, Sverige och Norge. Förhoppningen var att något av dessa länder skulle åta sig ansvaret för den operativa delen av mandatärmakten medan USA skulle finansiera den. Dock hade vid denna tidpunkt den kemalistiska turkiska nationella rörelsen (efter dess ledare och framtida presidenten Mustafa Kemal Atatürk) samlat kraft och bör-

jat kampen mot Ententemakterna som ockuperade Turkiet, något som så småningom resulterade i utropandet av republiken Turkiet. Snart var omvärlden helt upptagen med att säkra sina intressen i Turkiet genom att etablera goda kontakter med den nationalistiska rörelsen.

Wallenberg låg steget före. Redan i sin första rapport till utrikesdepartementet i Stockholm den 26 april 1920 diskuterade han frågan huruvida Sverige borde acceptera att bli mandatärmakt i Armenien om det kom en förfrågan från NF. Hans rekommendation var ett tydligt nej. I själva verket kan inte Wallenbergs rapport ses som något annat än en svartmålning av den armeniska frågan i synnerhet och armenier i allmänhet och en varning till Stockholm för de konsekvenser som ett övergivande av svenska intressen i Turkiet skulle medföra. Den bild av armenier han förmedlade till Stockholm var knappast smickrande, samtidigt som han betonade de ekonomiska faktorerna:

Efter allt att döma är den armeniska folkkaraktären i hög grad otillförlitlig, något som f.ö. ej är egnadt att förvåna ifråga om ett folk, hvars politik sedan århundraden varit inskränkt till intrigens fält. Det är ej att vänta att inrotade metoder och förställningssätt så lätt skola ändra sig. Mandatärmaktens representanter riskera därför att bli utnyttjade för syften som de ej lära kunna gilla; och blir der någon skandal, skola armenierna alltid förstå att låta dem bära skulden.

Hvad oss beträffar är särskildt att framhålla att Armenien, både med hänsyn till vårt förseende med råmaterial och till våra afsättningsmöjligheter kan erbjuda oss be-

tydligt mindre än dess grannländer – å ena sidan Anatolien, å den andra Georgien och Azerbeidjan. Då vi svenskar näppeligen kunna anses ha någon särskild moralisk förpliktelse mot någon af Svartahafsnationerna, föreligger för oss knappast något skäl att specialisera oss på den ibland dem som från synpunkten af våra egna intressen har den minsta betydelsen. Detta så mycket mindre, som vi derigenom äfven skulle riskera att kompromettera våra utsikter inom de nämnda vida viktigare områdena.

På grund häraf är min åsikt, om en hänvändelse till Sverige verkligen skulle göras att antaga uppdraget att vara mandatärmakt för Armenien, att den bör afböjas. Vi skulle deraf ej ha någon nytta. Tvärtom. Vi skulle lätt råka i komplikationer, förutom med grannstaterna jemväl med de intresserade stormakterna: England, Frankrike, Italien och Ryssland. Maktutöfning i ett blifvande Armenien kommer derjemte att kräfva betydliga fonder, enda medlet att vinna gehör bland dessa korrumperade folkstammar, utom den råa styrkan representerad af bajonetter och pansarfartyg.³⁷

Det är en tydlig helomvändning i synen på armenierna jämfört med de rapporter som Anckarsvärd tidigare skickat. Till skillnad från tidigare fokus i den diplomatiska rapporteringen på diplomatiska, politiska och humanitära ärenden, fokuserade Wallenberg, med sin bakgrund i affärsvärlden, på de handelsmöjligheter som fanns för Sverige i området. Den armeniska frågan och de potentiella ekonomiska skador som denna fråga skulle orsaka gentemot svenska intressen i Turkiet, Azerbajdzjan och Georgien var något som Gustaf Wallenberg var närmast övertydligt med i sin argumentation.

Det var inte enbart fokus som hade ändrats i rapporterna, utan Wallenbergs beskrivning av händelserna stred också helt mot Anckarsvärds tidigare rapportering. Faktum är att under den överlappande perioden 1920 då Wallenberg började sin tjänst som envoyé vid legationen i Konstantinopel och innan Anckarsvärd lämnade staden för att bege sig till beskickningen i Warszawa för att tillträda tjänsten som svensk envoyé, så finns det motsägelsefulla rapporter om det som pågick i Turkiet. Medan Wallenberg föringade armeniernas position och försvarade den nya nationella rörelsen under ledning av Mustafa Kemal, så fortsatte Anckarsvärd att rapportera om förnyade övergrepp och massakrer mot armenier och andra kristna minoriteter, något som bekräftades av turkiska oppositionella tidningar så väl som närvarande representanter för Ententemakterna.³⁸ Wallenberg avfärdade dock detta som propaganda och lovordade istället det nya ledarskapet och presenterade Mustafa Kemal Atatürk som Turkiets och dess minoriteters frälsare.

Wallenbergs negativa och delvis ned-sättande syn på armenier och den armeniska frågan fortsatte även i hans kommande rapporter.³⁹ Den 17 mars 1921 jämförde han armeniska nationalisterna i "förskingringen" med sionismen som en "temligen rotlös företeelse, åtminstone till stor del subventionerad av personer, som själva aldrig ett ögonblick skulle reflektera på att slå sig ned i det drömda 'fäderneslandet'". Han ansåg vidare att armenierna som nation knappast hade någon framtid. Enligt Wallenberg kände

sig nämligen flertalet av armenierna i Turkiet sedan länge som kristna turkar och hade inte något annat modersmål än turkiska medan armenierna i Sovjetunionen kunde vänta sig fortsatt russifiering. De enda som eftersträvade ett självständigt Armenien var armenierna i den västliga diasporan.⁴⁰ Armenierna i Turkiet kände sig helt enkelt som turkar och trots att de blev ”styvmoderligt behandlade” föredrog de en turkisk regering framför främmande makters koloniala styre. ”Vi äro turkar, och vi vilja förbliva det”, citerade Wallenberg gillande en framstående armenisk advokat han hade träffat i Konstantinopel. Det som framstår som kanske mest anmärkningsvärt i hans rapport är följande analys av 1915 års händelser:

Skulden för de beklagliga händelserna 1915 – evakuationerna av ’misstänkta element’ bakom Kaukasusfronten med de därav följande långa dödskaravanerna till Mesopotamien och Syrien – tyckes man i allmänhet bland de inhemska armenierna lägga mindre på sina muhammedanska landsmän (frånsett naturligtvis syndabockarna Enver och Tal’at, vilka ju icke heller stå synnerligen högt i kurs i Angora) än på Ententens och de av den influerade armeniska utlandsorganisationernas agitation, som skrämde upp de turkiska myndigheterna och kom dem att se rätt för ögonen.⁴¹

Enligt Wallenberg betraktade armenierna Mustafa Kemal som ”samtidens störste man.”⁴² Syndabockarna för folkmordet på armenierna var bland andra Enver Pascha (f.d. krigsminister) och Talaat Pascha (f.d. inrikesminister) som i sin frånvaro dömdes till döden av turkisk domstol.

I en längre rapport den 19 april 1921 gav Wallenberg en ingående beskrivning av situationen i Turkiet, den nationella rörelsens framgångar och minoriteternas situation. De olika kristna grupperna hade tydligen börjat att:

i stor utsträckning komma på det klara med att det egentligen var föga motiveradt att kalla sig för armenier eller grek, bara därför att man var kristen af armenisk eller grekisk ritus, när man förresten hade samma språk och samma fädernesland som sina muhammedanska landsmän. Sedan ’armenierna’ i Anatolien redan förlidet år emanciperat sig från det under främmande politiska inflytelser stående armeniska patriarkatet här, ha sålunda nu äfven ’grekerna’ derinne börjat visa tendenser att skilja sig från det ekumeniska patriarkatet.⁴³

Det är intressant att Wallenberg sätter ”armenier” och ”greker” inom citationstecken som om beteckningarna var artificiella och konstruerade, skapade av yttre aktörer som agiterade genom respektive kyrka. Hans negativa syn på de grupper, speciellt de i diasporan, som verkade för självständighet (greker, judar och armenier), bekräftas återigen i följande utläggning:

I sjelfva verket har nog Grekland’s ’megali idea’ (stora idé) hela tiden hvilat på ett i det närmaste lika löst underlag som armeniernas eller judarnas politiska restaurationsplaner. Äfven här har – på grund af det egna landets fattigdom och oförmåga att åstadkomma någon produktion – eliten af befolkningen ständigt svärmat ut till de stora folkcentra för att der vinna det, som ej stod att få hemma. Landet har derigenom blottats på intelligenser: de sitta i stället här eller i Smyrna, i Paris eller i London,

och sakna, trots all den munnens och stundom äfven pungens patriotism, som visserligen utmärker dem, den oförmedlade kontakt med ett lefvande folkligt underlag, som väl ändå är den förnämsta förutsättningen för att kunna uppträda politiskt och icke blott privatekonomiskt skapande.⁴⁴

Gustaf Wallenberg fortsatte att skriva liknande nedvärderande rapporter om Armenien och armenier där han gång på gång påpekade handelspotentialen hos Turkiet och andra länder i Svartahavsregionen medan vikten hos armenier och Armenien förringades till det obefintliga.⁴⁵ Detta fortsatte ända till slutet av 1922 då sovjetiseringen av Armenien och förhandlingarna mellan bolsjevikregimen i Moskva och det kemalistiska Ankara satte punkt för den armeniska frågan. I och med bolsjevikernas maktövertagande i Armenien och sovjetiseringen av republiken Armenien, flyttades beslutsfattandet till Moskva, där den sovjetiska ledningen, med Josef Stalin i spetsen, offrade Armenien och armeniernas krav till förmån för Turkiet i hopp om att den nya turkiska republiken skulle bli en ny bolsjevikisk stat.

Wallenbergs syn på situationen samt Sveriges tystnad och ovilja till inblandning låg dock helt i linje med hur omvärlden, och i synnerhet stormakterna, betraktade frågan. Trots tidigare löften om bestraffning av de skyldiga bakom de begångna ”brotten mot mänskligheten” samt sammanslagningen av Väst- och Östarmenien, dvs. de östliga armeniska provinserna i osmanska imperiet respektive republiken Armenien i Kaukasus, till

ett enat land enligt Sèvres-avtalet 1920, så var det definitivt vinstintressen i den nya turkiska republiken som var att föredra. Denna politik låg helt i linje med den samtida amerikanske högste kommissionären (High Commissioner) i Turkiet, amiral Mark L. Bristol, som i ett brev till amiral W. S. Sims den 5 maj 1920 skrev att ”armenierna, är en ras lik judarna – de har liten eller ingen nationell själ och dålig moralisk karaktär”. Detta var enligt Bristol ett starkt argument för att, så snart som möjligt, släppa allt stöd för republiken Armenien och istället börja uppvakta den växande kemalistiska nationella turkiska rörelsen för att därigenom säkra USA tillgång till oljefälten i det tidigare osmanska imperiet.⁴⁶

Rapporterna från den svenska legationen, åtminstone tills Wallenberg anlände, var tydliga och samstämmiga om det öde som drabbat den armeniska nationen: det handlade om en utrotningkampanj, ett folkmord. Detta var den ungturkiska regeringens politik för homogeniseringen av det osmanska riket för att bana väg för en expansion österut och förena de turkiska folken från Turkiet till Centralasien. Genom att föra samman turkfolken i dagens Azerbajdzjan, Kazakstan, Uzbekistan, Tadzjikistan, Kirgizistan, Turkmenistan ville man återskapa det turkiska rike som hade gått förlorat under de föregående decennierna. Liknande massakrer hade ägt rum mellan 1894 och 1896 under sultan Abdul Hamid II:s tid, men då fanns det två viktiga faktorer som ännu inte hade fallit på plats: riket styrdes inte av ett enda auktoritärt parti

samt det faktum att i fredstid kunde utländska stormakter ingripa militärt för att beskydda armenierna (eller åtminstone använda detta som svepskäl för att gå in i Turkiet), precis som man hade gjort i de kristna folkens fall på Balkan under senare hälften av 1800-talet.

Detta ändrades dock med revolutionen 1908 då ungturkarna störtade sultanen och tog makten, och senare då man konsoliderade sin makt genom statskuppen 1913. En ännu viktigare katalysator för tragedins fullbordande var världskriget som omöjliggjorde yttre inblandning och gav de styrande ungturkarna fria tyglar att genomföra sina planer gentemot oönskade element i landet, bland andra armenierna. Precis som nazisterna i Tyskland trettio år senare under andra världskriget, hade ungturkarna nu både full kontroll över riket och slapp ingripande från utlandet.

Ett begränsat antal armenier hade gjort sig skyldiga till samarbete med ryssarna, men dessa var få i relation till hela befolkningen. Armenier hade också gjort sig skyldiga till massakrer på muslimer, men detta skedde i betydligt mindre omfattning än vad den turkiska regeringen påstod. Dessutom ägde de flesta övergreppen rum först vid ryska arméns avancemang västerut och den turkiska arméns kapitulation – dvs. 1917 och senare – vilket knappast kan rättfärdiga de övergrepp som armenierna hade drabbats av när folkmordet kulminerade 1915–16. Rapporterna var väldigt tydliga om att dessa massakrer inte var resultatet av sammandrabbningar mellan armenier

och muslimer och det var inte heller den muslimska befolkningen som på egen hand utförde massakrerna på armenierna, utan allt planerades och utfördes av den ungturkiska regeringen. Kampanjen får betecknas som lyckad då den lämnade ett Armenien utan armenier och när krigsslutet kom fanns det inte längre några armenier kvar som kunde berättiga upprättandet av ett självständigt Armenien.

De realpolitiska intressena tog snart överhanden och ekonomiska och politiska särintressen trängde undan tidigare löften och krav på bestraffning av de skyldiga och kompensation av offren. Gustaf Wallenberg med sin bakgrund i affärsvärlden skiljde sig markant från sina kollegor vid legationen i Konstantinopel, något som reflekterades även i hans syn på Armenienfrågan. Wallenberg betraktade frågan ur ett realpolitiskt perspektiv där de svenska handelsintressena stod i fokus. Även om envoyé Cosswa Anckarsvärd under sin tid på den svenska legationen i Konstantinopel aldrig rekommenderade någon aktiv svensk inblandning i den armeniska frågan så påpekade han ändå indirekt behovet av en humanitär intervention för att stoppa de pågående övergreppen, även om det var praktiskt omöjligt medan kriget rasade. Han indikerade även att Turkiet efter kriget skulle och borde hållas ansvarigt för sina gärningar.

Gustaf Wallenberg gick betydligt längre än så i sina rapporter. Han nöjde sig inte med att rekommendera att Sverige inte borde acceptera ett eventuellt uppdrag från NF som mandatärmakt i Armenien utan lade ner ganska stor kraft i att även

svartmåla armenierna som nation och folk. Hans sätt att beskriva armenierna och Armenien liknade det han skrev om greker och judiska sionister som också gjorde anspråk på turkiskt territorium (Smyrna och västra Turkiet respektive Palestina), men armenierna stack verkligen ut i hans rapporter. I hans analys var det inte enbart Turkiet som marknad och handelspartner man riskerade att förlora. Även Armeniens två grannar, de nyetablerade republikerna Georgien och Azerbajdzjan, vilka hade pågående territoriella dispyter med dåvarande republiken Armenien, hade mer att erbjuda än Armenien.

Det nya Turkiet som höll på att skapas av Mustafa Kemal Atatürk var det säkra kort som Wallenberg ville satsa på och inga humanitära frågor såsom den armeniska frågan fick komma i vägen för detta. Den nya turkiska republiken lyckades med framgång inte bara komma undan något som helst ansvar för sin föregångares brott utan lyckades även att effektivt, genom att locka omvärlden med ekonomiska och politiska erbjudanden, tysta ner den armeniska frågan under nästan ett halvt sekel. Hopplösheten i frågan fångades på ett ypperligt sätt av tidningen *Social-Demokratens* korrespondent i Genève som skrev följande om mötet om stöd till Armenien i Nationernas förbunds församling den 24 november 1920:

Men de civiliserade nationerna tittade på varandra en smula skamsna visserligen och viskade var och en för sig sitt svar till rådet: "Visst måste Armenien hjälpas. Det är en

förpliktelse mot mänskligheten att hjälpa Armenien. Det får inte ske att Armenien inte blir hjälpt. Men varför skall jag göra det? Varför skall jag? Varför skall jag?" Ljöd det från alla håll. "Varför skall just jag ut-sätta mig för risken och obehaget att sticka min näsa in i denna rövarkula?" Och så stodo de där alla de civiliserade nationerna på stranden runt det drunknande folket, var och en med sin räddningslina i handen. Men ingen ville eller vågade kasta ut av fruktan att själv bli dragen ned i plurret.⁴⁷

Realpolitikens och de ekonomiska vinstintressenas seger var total i Lausanneavtalet av år 1923. Detta avtal mellan det kemalistiska Turkiet och Ententemakterna satte effektivt punkt för hela den armeniska frågan.⁴⁸ Medan Sèvres-avtalet från 1920 innehöll ett helt kapitel tillägnat Armenien och relationerna med Turkiet så såg skickliga turkiska förhandlare vid konferensen i Lausanne (inkallad för att revidera Sèvres-avtalet) till att varken "Armenien" eller "armenier" ens nämnades i avtalstexten och hotade att lämna förhandlingarna om man insisterade på att ta upp frågor relaterade till Armenien. Winston Churchill skriver: "I Lausanne-avtalet, som etablerade en ny fred mellan de allierade och Turkiet, letar historien förgäves efter namnet Armenien".⁴⁹

Armeniska folkmordet här med rätta kallats ett framgångsrikt folkmord.

Vahagn Avedian är fil. mag. i historia och chefredaktör för Armenica.org och Folkmordet1915.se

- ¹ Henry Morgenthau, *Ambassador Morgenthau's History* (New York, 1918). Stanley E. Kerr, *The lions of Marash: personal experiences with American Near East Relief, 1919–1922* (New York, 1973). För bilder om amerikanska diplomater, lärare och hjälparbetare tog, se bl.a. samlingarna av John Elder (hjälparbetare) i Armenian National Institute, *Photo Collections: Photos of Armenia: 1917–1919 photographed by John Elder*; <http://www.armenian-genocide.org> och Leslie A. Davis (diplomat) i Folkmordet 1915, *Bildgalleri: Leslie A. Davis*; <http://www.folkmordet1915.se>.
- ² Överste G. Ahlgrens ackreditering i detta avseende nämns i en kommuniké mellan de amerikanska och svenska legationerna. Utrikesdepartementet, 1902 års dossiersystem, vol. 370, Konstantinopel, 8 september 1917. Riksarkivet (RA), Stockholm.
- ³ Helene. Carlbäck-Isotalo, "Sweden and Russia in Dissolution 1918–1919. Some Political and Economical Aspects of the Swedish Government Policies towards the Baltic Provinces, the Ukraine and Other New States", i: Aleksander Loit (red.), *The Baltic in International Relations Between the Two World Wars* (Stockholm, 1988), s. 218. Wilhelm M. Carlgren, *Ministären Hammarskjöld. Tillkomst – Söndring – Fall. Studier i svensk politik 1914–1917* (Stockholm, 1967), s. 78. Tommy Hansson, *Neutralitetsmyten: En granskning av svensk utrikespolitik* (Stockholm, 1991), s. 7. Herbert Tingsten, *The Debate on the Foreign Policy of Sweden, 1918–1939* (Oxford, 1949), s. 11–12.
- ⁴ Per Ahlin, *Folkrätten i svensk säkerhetspolitik* (Stockholm, 1993), s. 46. Carlgren, s. 101.
- ⁵ Gunilla Lundström, Per Rydén & Elisabeth Sandlund (medförfattare), *Den svenska pressens historia, Det moderna Sveriges spegel (1897–1945)*, vol. 3 (Stockholm, 2001), s. 124.
- ⁶ *Ibid.*, s. 125.
- ⁷ *Ibid.*
- ⁸ Hansson, s. 20.
- ⁹ Lundström, Rydén, & Sandlund, s. 124.
- ¹⁰ Carlgren, s. 86.
- ¹¹ Erik Lönnroth, *Den svenska utrikespolitikens historia* (Stockholm, 1959), s. 9, 15, 21–22, 26. Torbjörn L. Norman, "A Foreign Policy Other than the Old Neutrality" – Aspects of Swedish Foreign Policy after the First World War", i: Aleksander Loit (red.), *The Baltic in International Relations Between the Two World Wars* (Stockholm, 1988), s. 239.
- ¹² Uppgifterna finns i beskickningens dokument innehållande personakt, ersättningskrav och annan korrespondens mellan personalen och utrikesdepartementet. Utrikesdepartementet, 1902 års dossiersystem, vol. 370, 1890–1920. RA, Stockholm.
- ¹³ Utrikesdepartementet, 1902 års dossiersystem, vol. 1148, Nr 241, 15 december 1914: Turkiska parlamentets öppnande, envoyé Cosswa Anckarsvärd till utrikesminister Knut A. Wallenberg. RA, Stockholm.
- ¹⁴ Mellan 1894 och 1896 massakrerades ca 150 000 armenier, medan ytterligare 40 000 tvångskonverterades till islam och närmare 150 000 flydde till Transkaukasus, Europa och USA. Kristian Gerner & Klas-Göran Karlsson, *Folkmordens historia, Perspektiv på det moderna samhällets skuggsida* (Stockholm, 2005), s. 120. Hrant Pasdermadjian, *Histoire de l'Arménie depuis les origines jusqu'au traité de Lausanne* (Paris, 1949), s. 412.
- ¹⁵ Under april 1909 massakrerades mellan 15 000 till 30 000 armenier i provinsen Adana (Kilikien/Cilicia) vid Medelhavskusten. Detta hände precis efter ungturkarnas störtande av sultanen och båda beskyllde varandra för att ligga bakom massakrerna. Ungturkarna beskyllde sultanen för massakern som varande en antirevolutionär åtgärd eftersom armenierna samarbetade med ungturkarna medan det finns skäl för att misstänka att massakrerna var de första i ungturkarnas politik gentemot den armeniska befolkningen. Se Taner Akcam, *A shameful act: the Armenian genocide and the question of Turkish responsibility* (New York, 2006), s. 69–70.
- ¹⁶ Utrikesdepartementet, 1902 års dossiersystem, vol. 1148, Nr 99, Den armeniska upprosrörelsen och dess senaste yttringar, envoyé Cosswa Anckarsvärd till utrikesminister Knut A. Wallenberg, 30 april 1915. RA, Stockholm.
- ¹⁷ Utrikesdepartementet, 1902 års dossiersystem, vol. 1148, Nr 117, Händelserna i Armenien, envoyé Cosswa Anckarsvärd till utrikesminister Knut A. Wallenberg, 7 juni 1915. RA, Stockholm.
- ¹⁸ Utdrag ur det officiella ultimatum som överlämnades till den turkiska regeringen. Se Richard G. Hovannisian, *Armenia on the Road to Independence, 1918* (Los Angeles, 1967), s. 52.
- ¹⁹ Utrikesdepartementet, 1902 års dossiersystem, vol. 1148, Nr 137, Förföljelser mot armenierna, envoyé Cosswa Anckarsvärd till utrikesminister Knut A. Wallenberg, 6 juli 1915. RA, Stockholm.
- ²⁰ För San Stefano- och Berlin-avtalens texter se Michael Hurst, *Key Treaties of the Great Powers, 1814–1914*, Vol. 2 (Oxford, 1972), s. 524–548 och 551–578.
- ²¹ Fram till 1945 då FN grundades har man tillämpat humanitär intervention vid minst fem tillfällen, alla gentemot Turkiet för beskydd av osmanska kristna undersåtar i bl.a. Grekland, maroniter i Libanon och andra minoriteter på Balkan. Se Danish Institute of International Affairs, *Humanitarian Intervention: Legal and Political Aspects* (Copenhagen, 1999), s. 79. Thomas G. Weiss, *Humanitarian Intervention: Ideas in Action* (Cambridge, 2007), s. 32.
- ²² Utrikesdepartementet, 1902 års dossiersystem, vol. 1148, Nr 142, Förföljelserna mot armenierna, envoyé Cosswa Anckarsvärd till utrikesminister Knut A. Wallenberg, 14 juli 1915. RA, Stockholm. – Höga porten, eller Porten, var benämningen på den turkiska regeringsbyggnadens port, varifrån landets regler och beslut utfärdades
- ²³ För en kort beskrivning av censuren och vittnesmål om massakrerna se Martin Niepage, *Vad en tysk lektor i asiatiska Turkiet upplevde år 1915* (Stockholm, 1921).

- ²⁴ Utrikesdepartementet, 1902 års dossiersystem, vol. 1148, Nr 145, Förföljelsena mot armenierna, envoyé Cosswa Anckarsvärd till utrikesminister Knut A. Wallenberg, 15 juli 1915. RA, Stockholm.
- ²⁵ Ibid. Den armeniska ledningen kunde tydligen redan då ana den turkiska regeringens utrottningsplaner och försökte göra något som kan jämföras med en av nazisternas mera spektakulära planer innan "den slutgiltiga lösningen" iscensattes, nämligen att deportera alla judar till Madagaskar. Fast här kom initiativet från den förföljda minoriteten och inte från makthavarna. Jfr Christopher R. Browning, *The Origins of the Final Solution* (Jerusalem, 2004).
- ²⁶ Utrikesdepartementet, 1902 års dossiersystem, vol. 1148, Nr 155, Förföljelsena mot Turkiets undersåtar af grekisk nationalitet, envoyé Cosswa Anckarsvärd till utrikesminister Knut A. Wallenberg, 22 juli 1915. RA, Stockholm.
- ²⁷ Utrikesdepartementet, 1902 års dossiersystem, vol. 1148, Nr 170, Förföljelsena mot armenierna, envoyé Cosswa Anckarsvärd till utrikesminister Knut A. Wallenberg, 18 augusti 1915. RA, Stockholm.
- ²⁸ Utrikesdepartementet, 1902 års dossiersystem, vol. 1148, Nr 182, Förföljelsena mot armenierna, envoyé Cosswa Anckarsvärd till utrikesminister Knut A. Wallenberg, 2 september 1915. RA, Stockholm.
- ²⁹ Ibid.
- ³⁰ Utrikesdepartementet, 1902 års dossiersystem, vol. 1148, Nr 183, Förföljelsena mot armenierna, envoyé Cosswa Anckarsvärd till utrikesminister Knut A. Wallenberg, 4 september 1915. RA, Stockholm.
- ³¹ Utrikesdepartementet, 1902 års dossiersystem, vol. 1149 a, Nr 80, De beramade öfverenskommelserna mellan Turkiet och Tyskland, envoyé Cosswa Anckarsvärd till utrikesminister Knut A. Wallenberg, 20 maj 1916. RA, Stockholm.
- ³² Utrikesdepartementet, 1902 års dossiersystem, vol. 1149 a, Nr 9, Uttalanden om situationen i Turkiet, envoyé Cosswa Anckarsvärd till utrikesminister Knut A. Wallenberg, 5 januari 1917. RA, Stockholm.
- ³³ Utrikesdepartementet, 1902 års dossiersystem, vol. 1149 a, Nr 14, Deportationen af ottomanska greker, envoyé Cosswa Anckarsvärd till utrikesminister Knut A. Wallenberg, 14 januari 1917. RA, Stockholm.
- ³⁴ Bert Edström, *Storsvensken i yttersta östern: G. O. Wallenberg som svenskt sändebud i Japan, 1906–1918* (Stockholm, 1999), s. 6.
- ³⁵ Ibid. s. 13–16.
- ³⁶ För Sèvres-avtalets innehåll se World War I Document Archive, *Peace Treaty of Sèvres*, Brigham Young University Library (Utah, 2007); <http://wwi.lib.byu.edu>
- ³⁷ Utrikesdepartementet, 1920 års dossiersystem, vol. HP 904, Nr 74, Uttalande ang. ett eventuellt mandatäruppdrag i Armenien, envoyé Gustaf O. Wallenberg till utrikesminister Erik Palmstierna, 26 april 1920. RA, Stockholm.
- ³⁸ Utrikesdepartementet, 1920 års dossiersystem, vol. HP 1474, Nr 46, Rykten om nya massakrer mot armenier, envoyé Cosswa Anckarsvärd till utrikesminister Johannes Hellner, 5 mars 1920. RA, Stockholm.

- ³⁹ Utrikesdepartementet, 1920 års dossiersystem, vol. HP 1474, Nr 69, Situationen i Armenien: En orientering, envoyé Gustaf O. Wallenberg till utrikesminister Herman Wrangel, 17 mars 1921. RA, Stockholm.
- ⁴⁰ Ibid.
- ⁴¹ Ibid.
- ⁴² Ibid.
- ⁴³ Utrikesdepartementet, 1920 års dossiersystem, vol. HP 566B, Nr 91, Situationen i Orienten under Ista kvartalet 1921, envoyé Gustaf O. Wallenberg till utrikesminister Herman Wrangel, 19 april 1921. RA, Stockholm.
- ⁴⁴ Ibid.
- ⁴⁵ Bland andra se Utrikesdepartementet, 1920 års dossiersystem, vol. HP 1474, Nr 234, Neutralitetsskydd för den armeniska befolkningen i Cilicien, envoyé Gustaf O. Wallenberg till utrikesminister Herman Wrangel, 19 oktober 1921. HP 566 B, Nr 116, Den anatoliska kyrkoschismen, envoyé Gustaf O. Wallenberg till utrikesminister Herman Wrangel, 9 maj 1921; Nr 267, Situationen i Orienten under 3dje kvartalet 1921, envoyé Gustaf O. Wallenberg till utrikesminister Herman Wrangel, 15 november 1921; Nr 115, Ang den af engelska regeringen påyrkade undersökningen af turkiska öfvergrepp mot minoriteterna i Mindre Asien, envoyé Gustaf O. Wallenberg till utrikesminister Hjalmar Branting, 6 juni 1922; Nr 146 a, Rapport ang. orientssituationen, envoyé Gustaf O. Wallenberg till utrikesminister Hjalmar Branting, 23 november 1922. RA, Stockholm.
- ⁴⁶ Christopher Simpson, *The Splendid Blond Beast: Money, Law, and Genocide in the Twentieth Century* (Monroe, 1995), s. 32–33. Se även Peter Balakian, *The Burning Tigris: The Armenian Genocide and America's Response*, (New York, 2003), s. 363–372.
- ⁴⁷ *Social-Demokraten* 29 november 1920.
- ⁴⁸ För Lausanne-avtalets innehåll se World War I Document Archive, *Peace Treaty of Lausanne*, Brigham Young University Library (Utah, 2007); <http://wwi.lib.byu.edu>
- ⁴⁹ Winston Churchill, *The World Crisis: The Aftermath*, vol. V (London, 1929), s. 408.